

PAPER DETAILS

TITLE: Agustos Devaluation`u, Dis Ticaret Açigi ve Bütçe Politikasi

AUTHORS: Kenan BULUTOGLU

PAGES: 0-0

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/7623>

AĞUSTOS DEVALUATION'U, DIŞ TİCARET AÇIĞI

VE

BÜTÇE POLİTİKASI

Dr. Kenan BULUTOĞLU

İktisat Fakültesi

4 Ağustos 1958 tarihinde Hükûmet iç ve dış iktisadî politika-mızı ilgilendiren bir seri kararlar almıştır. Yeni bir iktisadî felsefe ve politikanın başlangıcı olabilecek kadar önemli olan bu kararlar-la, bir taraftan paramızın dış değeri yeniden ayarlanmakta, diğer taraftan fiat istikrarını sağlamak gayesi ile kredi ve para hacmi sınırlanmaktadır. Bu kararlar düzeni, her ne kadar değişik konu-larda ifadelerini değişik şekillerde bulmuşsa da, asıl gaye dış tica-ret açığını azaltmak, fiat istikrarını sağlamaktır.

Biz bu konuşmamızda önce paramızın dış değerinde yapılan indirimin mahiyetinden ve oranından, sonra da dış ticaret den-gesi üzerindeki tesirlerinden bahsetmek istiyoruz. Bundan sonra da, bu dévaluation neticesinde bütçe gelir ve giderlerinde ne gibi değişimler beklenebileceğini, ana gayeyi teşkil eden fiat istikrarını bozmamak için, bu değişimlerin dış ticaret açığı veya fazlası ile nasıl ve ne dereceye kadar âhenkleştirilmesi gerektiğini inceliye-ceğiz.

I — Ağustos dévaluation'unun mahiyeti ve oranı:

Kambiyo alış ve satış primlerini yeniden tesbit eden karar¹, paramızın dış kıymetini düşürmekte, yani dévaluation yapmakta-

[1] 4 Ağustos 1958 tarihli Resmî Gazetede yayınlanmış olan *Türk pa-rasının kıymetini koruma hakkında 15 sayılı karar*'la Merkez Bankasında bir «Kambiyo Karşılık Fonu» tesis edilmiştir. Kararın neşrinden itibaren, döviz

dır. Ancak bu dévaluation hukukî anlamda yapılmamış ve Türk lirasının «resmî» dış kıymeti aynı bırakılmıştır. Fakat tesis edilen «*Kambiyo Karşılık Fonunda*» her türlü döviz alış ve satışında, miktarı dolar başına tesbit edilmiş primler ödenmesi mükellefiyeti konmak suretile, fiilî ve iktisadî anlamda değer düşürme (dévaluation) sonucuna varılmıştır.

Profesör S. Aren, *Forum*'da çıkan bir makalesinde (sayı 117) değer düşürme oranının, genellikle basın tarafından % 322 olarak ilân edildiğini ileri sürüyor.

Halbuki müellife göre «devalüasyon nisbetinin satış değil, alış primleri üzerinden hesaplanması icabeder. Çünkü devalüasyon nisbetini hesaplama bakımından önemli olan husus, dövizlerin hususî şahıslara değil, fakat memlekete olan maliyet fiyatıdır.» Bu sebeple kendisi değer düşürmenin oranını, yeni döviz alış fiyatlarının ağırlıklı ortalaması olarak hesap ediyor ve bunun % 232 oranında «yahut daha doğrusu % 57» olduğunu ileri sürüyor.

S. Aren'in bu düşüncelerine tamamen katılamıyoruz. Önce dévaluation oranı hakkında Türk basınında çıkan miktarlara temas edelim. Genel olarak, bu oran % 300, % 322 olarak belirtilmişse de bir çok makalede gerçek oran daha doğru bir ifade ile % 222 olarak gösterilmiştir².

Tabii bu hesaplamalarda daima, doların yeni satış rayici gözönünde bulundurulmuştur. Bu düşünce şeklini, S. Aren gibi tamamen yanlış değil sadece eksik buluyoruz. *Çünkü dévaluation iki taraflı bir ameliyedir.* Eğer yeni rayic, ihracat ve ithalat ayırımı yapılmadan tesbit edilmişse sırf dévaluation yüzünden, yerli malların dışarıya karşı ucuzlaması ile yabancı malların iç piyasa bakımından pahalılaşması aynı oranda kalacaktır. Fakat Türkiye'de olduğu gibi

satışından, T. C. Merkez Bankası tarafından tesbit edilen satış fiyatlarına ilâveten her dolar için 520 kuruş «kambiyo satış primi» tahsil olunur.

Her türlü döviz alışlarında alacaklılara, bir dolar için;

a) Afyon, tütün, bakır ve krom için 210 kuruş,

b) üzüm, incir ve fındık için 230 kuruş,

c) ihracata taallük etsin etmesin diğer bütün döviz alışlarında 620 kuruş prim ödenir.

[2] Meselâ E. Tekeli'nin Cumhuriyet'te 7 ve 16 Ağustos 1958 tarihlerinde çıkan makaleleri. Aslında bu oran Türk parasının değerindeki düşmeyi değil, yabancı para değerindeki yükselmeyi ifade eder.

ihracatta, Türk malına karşı yabancı paranın, ithalâtta ise yabancı mala karşı Türk parasının istira güçlerinde ayrı ayrı oranlarda *yükseltme* ve *düşürme* yapılması halinde, değer düşürme oranını sadece bu iki sonuçtan birine itibar ederek hesaplamak doğru değildir. Çünkü yabancı paradan millî paraya geçmek için tesbit edilen oran kadar, millî paradan yabancı paraya geçmek için tesbit edilen oran da dévaluation'u ifade eder. Bu ikinci husus yani millî paranın yabancı parayı satın alma gücünün azaltılması, dolayısıyla yabancı malları satın alma gücünü azaltmış olması bakımından, tıpkı *ad valorem* gümrük tarifelerinde genel bir yükseltme yapmak gibi tesir yapacağından hareketle, bu ikinci tesiri dévaluation saymak doğru değildir.

Nasıl iki taraflı ve tek oranlı değer düşürmede, yabancı mal ve hizmetlerin fiyatının pahalılaşmasını sadece gümrük tarifesi yükselmesi tesiri sayıp dikkatinizi millî mal ve hizmetlerin yabancı paralar bakımından değerlerinin düşmesi üzerinde toplamak doğru olmazsa, yabancı paranın alımında ve satımında ayrı oranlarda yapılmış olan bir devalüasyonda da meselenin sadece millî mala karşı yabancı para elde edilmesi cephesini gözönünde bulundurmak doğru değildir.

Ad valorem tarifelerin genel olarak yükseltilmesi, dévaluation'un yabancı paraları ve *dolayısıyla* yabancı mal ve hizmetleri pahalılandırması tamamen aynı şey değildir. Çünkü bu ikinci durum, âdeta *yabancı para* üzerine konmuş bir gümrük gibi ³ olduğu için bütün yabancı mal ve hizmetlerin fiyatını pahalılandırmaktadır.

S. Aren'in, münhasıran gözönünde bulundurduğu *ihracatta* Türk lirasının kıymeti; yabancı dövizlerin memlekete olan maliyetini yâni Türk mallarının yabancı malları satın alma gücünü belirtmesi, bu suretle dış ticaret hadlerini yeniden tayin etmesi bakımından son derece mühimdir. Fakat Türk parasının *ithalâttaki hesabî* değeri de, yabancı mallara ve hizmetlere olan talebe tesir etmek ve dış ticaret dengesinin teşekkülünde, en aşağı ihracatta Türk lira-

[3] Böyle bir vasıf 1957 de konmuş olan Hazine hissesinde de vardır. Ancak, devalüasyon genel olarak yabancı dövizlerin Türk parası olarak karşılığını yükselttiği halde, Hazine hissesi, esas itibarile döviz tahsislerinden alınmakta, fakat bu kaide istisnasız bütün döviz tahsislerine tatbik edilmekte idi. Meselâ devlet sektörü ithalâtı için, öğrenim için tahsis olunan dövizlerden böyle bir hisse alınmamaktaydı.

sına tanınan rayiç kadar önemli olmak bakımından, devalüasyon işleminin ayrılmaz bir unsurunu teşkil eder.

Netice itibarile biz Ağustos kararları ile, döviz alımı ve satımı bakımından iki ayrı oranda tesbit edilen bir dévaluation yapılmış olduğuna inanıyoruz. Bu oranlardan birincisi, yâni Türk mal ve hizmetlerinin yabancı paraları ve yabancı paraların da Türk parasını satın alma gücünü yeniden tayin eden, *dış ticaret hadlerini* doğrudan doğruya değiştirmesi bakımından, ödeme gayesine tesir etmektedir. İkincisi, yâni Türk parasının yabancı döviz iştira gücüne tesir eden ise, yabancı mal ve hizmetlere olan talebi değiştirmek yoluyla, dış ödeme dengesini etkilemektedir.

Yabancı paraların Türkiye'deki iştira gücünü yeniden tayin eden döviz alış primlerinin ne oranda bir dévaluation yaptığını tesbit etmek için S. Aren'in başvurduğu hesap usulünü tamamen tasvip ediyoruz. Gerçekten yabancı paraların Türkiye'deki iştira gücündeki artış % 222 oranında olmamış ve tersine olarak da Türk mal ve hizmetleri karşılığında memleketin yabancı döviz elde etme gücü, genel olarak sanıldığı gibi, % 69 oranında düşmemiştir. Bu düşüşü hesap etmek için, çeşitli mallara tanınan farklı primleri ihracat toplamındaki nisbî önemlerine göre hesaba katmak ve hepsinin «*ağırlıklı ortalamasını*» almak lâzımdır. Bu hususları 1956 ve 1957 deki ihracatımızın bileşimine (*composition*) göre hesaba katan müellif yeni primlerden sonra, ortalama olarak 645,75 kuruşluk Türk malının bir dolar satın aldığı sonucuna varmıştır. Bu ise ihracatta paramızın eski değerinin % 57 sini kaybetmesi, yabancı paraların ise % 132 (S. Aren % 232 diyor) pahalılaşması demektir. Yazar, bu dévaluation oranının paramızın bugünkü dış değeri ile, Eylül 1946 da tesbit edilmiş resmî değerinin kıyaslanması suretile hesap edilmesinin doğru olmadığını, 4 Ağustos arifesinde uygulanmakta olan primlerin hesaba katılması gerektiğini ilâve ediyor. Gerçek dévaluation oranı ancak o zaman bulunmuş olacaktır, fakat yazar yeter derecede bilgi yokluğundan bunu yapmıyor.

Ağustos kararlarından sonra Türk parasının dış piyasadaki satın alma gücündeki düşüş yabancı paranın Türkiye'den satın alma gücündeki yükselişten daha da kuvvetli olmuştur. Bunun sebebi de, yukarıda belirttiğimiz gibi, Hükûmetin döviz satışlarında, döviz alışlarında ödediğinden daha yüksek prim tahsil etmesidir. Bu prim bütün döviz satışlarında dolar başına 620 kuruş olduğuna

göre, Türk parasının ithalâtçı için dış piyasalardan mal ve hizmet satın alma gücündeki düşüş % 69, yabancı mal ve hizmetlerin pahalılaşma oranı ise % 222 dir. Fakat burada da, kıyas için, Türk parasının Eylül 1946 da tesbit edilen değeri değil, 4 Ağustos 1958 arifesinde döviz satışlarında tatbik edilen râyîçler gözönünde bulundurulmalıdır.

Hatırlatalım ki 4 Ağustostan önce ihracatçılara düzenli bir prim esası tanınmış değildi. Dévaluation arifesinde işleyen, «tevzin fonu» nun kuruluşu 1953 e kadar çıkar. Gerçekten, dış piyasada, mallarımızın sürümüne rakip memleketlerin takip ettikleri ihracata yardım politikası karşısında, bizim ihraç mallarımızın satışını kolaylaştırmak mülâhazasıyla, 1/9/1953 tarihinde yürürlüğe konan K. 907 sayılı kararla Ziraat Bankasında bir «tevzin fonu» kurulmuştur⁴.

Bu kararnameye göre bir taraftan ithalâtçıdan, A listesinde belirtilmiş mallardan, belirtilmiş nisbetlerde (malın değeri üzerinden % 25 den % 75 e kadar değişen oranlarda) alınacak meblâğların bir tevzin fonuna konması ve bu fondan ihracatçıya B listesinde belirtilmiş (başlangıçta 28 kalem) mallara⁵, belirtilmiş oranlarda prim ödenmesi kabul edilmiş bulunuyordu. Zamanla bu tevzin fonunu kuran kararda birçok değişiklikler yapılmıştır. Öte yandan bazı maddelerde ihracatçıya yeniden takas hakkı tanınmış, deblokaj usulü, turist kambiyo râyici (dolara bu son iki halde 525 kuruş rayiç tanınmıştır), clearing anlaşmaları dış ticaret sistemimizi çok karışık bir şekle sokmuştur. Nihayet 1957 den itibaren döviz tahsislerinden alınan «Hazine Hissesi»⁶, iç piyasadaki pahalılaşma karşısında, anormal bir şekilde ucuz kalan dış mallara yönelen iç talebi bir dereceye kadar kısmak için konulmuştur.

Ağustos dévaluation'unun oranı hesaplanırken, bu işlemden önceki günlerdeki bu çok karışık sistem içinde, Türk parası-

[4] 1.9.1953 tarihli ve 4/1361 sayılı kararname ile mer'iyete konan K. 907 sayılı karar (Resmî Gazete, No. 8498) ve tādilleri. Bu karar ve tādilleri K. 1172 sayılı Koordinasyon kararı ile kaldırılmıştır.

[5] Bu liste esas itibarile, 1953 yılına kadar uygulanmış olan dış ticaret sisteminde bedelleri takasa tâbi malları gösteren üçüncü listeye tekabül etmektedir. Takas 1953 de kaldırılınca, bu malların ihracatının tesviki tevzin fonundan belirli oranlarda ödenen primler vasıtasile yapılmağa başlanmıştır.

[6] Hazine hissesi daha sonra, petrol müstesna olmak üzere kaldırılmıştır.

nın, resmî rayiç olan 1 dolar = 280 kuruş seviyesinden ne kadar uzaklaşmış olduğunu, Türk parasından yabancı paraya geçilişte ve yabancı para ile Türk parası satın alıfta ayrı ayrı ağırlıklı ortalama usulü ile hesaplamak ve böylece bulunan fiilî nisbete kıyasla dévaluation'un gerçek oranını hesaplamak gerekir. Fakat bu hesap imkânsıza yakın derecede zordur.

Bütün bu sebeplerden ötürü, Ağustos dévaluation'u bir taraftan daha gerçekçi kambiyo rayiçlerine geçiş, yani bir hizalanma dévaluation'u (dévaluation d'alignement) karakteri arzederken, diğer taraftan da ihracatı teşvik edici bir tesiri olacağı umuluyordu.

II — Dévaluation'un dış ticaret açığı üzerindeki etkileri:

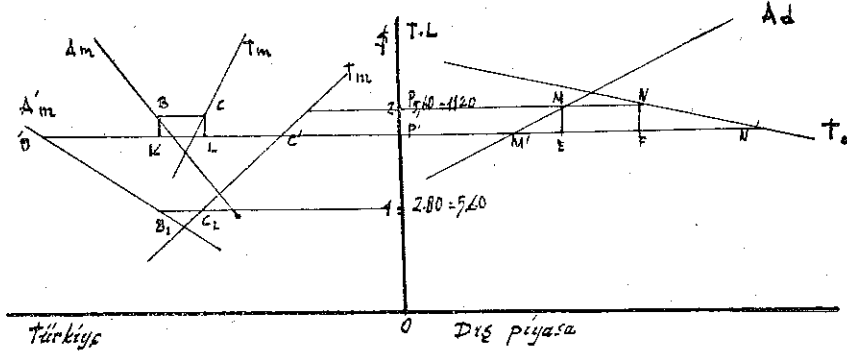
4 Ağustosta yapılan fiilî dévaluation'un oranlarına dair açıklamalarımızdan sonra, bu para ameliyesinin dış ödeme denge-mize nasıl bir tesir yapacağını görelim. Dévaluation'un dış ticaret açığını kapatması, bazan da dış ticaret fazlası yaratması, yerli mal ve hizmetleri dışarıya karşı ucuzlatma ve yabancı mal ve hizmetleri yurt içi piyasasına karşı pahalılandırma şeklindeki iki tesirin ortak sonucudur. Bu tesirleri önce *micro-économique* tahlil ile inceliyelim.

Önce Türk mallarının yabancı piyasalar için, *dévaluation* sonucunda nasıl ucuzladığını ve sürümlerin nasıl arttığını nazarı bir şekilde gösterelim⁷. Bu netice aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

[7] Dévaluation'un dış ödemeler dengesi üzerindeki tesirleri hakkında dip notlarda işaret edilenlerden başka şu eser ve makalelere başvurulabilir : M. Byé, La vie économique internationale, in *Traité d'Economie Politique*, L. Baudin idaresinde, c. II, Dalloz, Paris, 1955; G. Haberler, The Market for Foreign Exchange and the Stability of the Balance of Payments, A Theoretical Analysis, *Kyklos*, 1949, ss. 193 - 218; Ch. P. Kindleberger, *International Economics*, Homewood, Illinois, 1953. F. Machlup, *International Trade and The National Income Multiplier*, Philadelphia, 1943; M. Moret, *L'Echange International*, Marcel Riviere, Paris, 1957; J. Viner, *Studies in The Theory of International Trade*, New York, 1937.

Dévaluation'un tesirlerine dair yapılan nazarı ve somut incelemeler son seneler zarfında bir hayli çoğalmıştır. Dikkate değer bir kaç makaleyi kaydedelim. S. S. Alexander, Effects of a Devaluation on a Trade Balance, *International Monetary Fund*, Staff Papers, April 1952; Türkçesi: Devalüasyonun ticaret bilançosu üzerindeki tesirleri, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, 1959,

Grafikğin sol tarafında, malın Türkiye'deki arz (A_m) ve talep (I_m) durumu, sağ tarafında ise dış piyasadaki arz (A_d) ve talep (T_d) durumu gösterilmiştir. Türkiye'de malın arz ve talep elâstikliği dış elâstikliklerden daha azdır. Bunun sebebi ise, talep elâstikliğinde iç piyasanın dünya piyasasına bakarak çok dar oluşu, söz

(Şekil : 1)

konusu malın daha çok ihracat için üretilen türden bir mal oluşudur. Arz elâstikliği de az olmakla beraber, iç piyasa ihtiyaçları nisbeten aşağı maliyet seviyelerinde karşılanabilmekte ve ihracata geçilebilmektedir.

Dış piyasada ise, elâstiklikler daha fazladır. Çünkü Türkiye'nin üretimine oranla dış dünyanın istihlâk ve üretimi çok daha geniştir. Dış piyasanın Türkiye'nin arzettiği malları ikame imkânı çok yüksek olduğu gibi, fiatlarda değişiklik yapmaksızın Türkiye'ye satışı artırıp azaltma imkânı da yüksektir. Şimdi % 50 oranında

Ocak - Şubat, ss. 441 - 55; S. S. Alexander, Effects of a Devaluation, *The American Economic Review*, March, 1959, ss. 22 - 42; J. Black, A Saving and Investment Approach to Devaluation, *The Economic Journal*, June, 1959, No. 274, ss. 267 - 74; F. Machlup, Relative Prices and Aggregate Spending in the Analysis of Devaluation, *American Economic Review*, June, 1955, ss. 255-78; H. Brems, Devaluation, A Marriage of the Elasticity and the Absorption Approaches, *Economic Journal*, March, 1957, ss. 49 - 84; J. Robinson, Beggar-my-neighbour Remedies for Unemployment, *Essays on the Theory of Employment*, 2 nd Ed., Basil Blackwell, Oxford, 1947.

bir *dévaluation* yapıldığını düşünelim. (Kroma ihracatta dolar başına 210 kuruş prim verildiğine göre, bu maddenin arzında yapılan değer düşürmesi % 43 oranındadır, misalimizde bu maddeyi göz önünde tutabiliriz).

Ancak yapılan şekil sadece mekanizmayı yani iç ve dış elâstikliklerin yeni dengede nasıl rol oynadıklarını göstermek içindir. Yoksa bu elâstiklikler krom için hesaplanmış değildir. *Dévaluation* neticesinde dolar ölçeği aynı kalmakla beraber, Türk parası ölçeği dolara kıyasla % 50 oranında aşağıya kayar. Krom arz ve talep eğrileri ise Türk parası ile aynı kalmakla beraber, dolar ölçeğine oranla her noktada % 50 aşağıya (Im) ve (Am) kayar. Başka bir deyişle dolar ölçeğine göre iç talep azalır (Tm sağa kayar), iç arz artar (A'm sola kayar). Bu kaymalardan sonra yeni denge P^1 noktasında teşekkül eder. Bu noktada iç piyasada talep $L C^1$ kadar azalmış, arz ise $B'K$ kadar artmıştır. Dış piyasada ise talep $F'N'$ kadar artmış ve arz ise $M'E$ kadar azalmıştır. Neticede $M'E + FN' = B'K + L C^1$ olup P' fiyatına $B^1 C^1$ kadar ihracat dış piyasaya sürülmektedir. Yeni tanınan % 100 prim ile malın dış fiyatını 2 dolardan (iç fiyat 5.60 kş.) 1 dolara kadar düşürmek (yeni primle 5.60 kş. eder) nazarı olarak mümkün iken, fiyatı dolar olarak kırma halinde dış piyasalara sürüm imkânı, dış elâstikliklerin yüksek oluşu sebebiyle kolaylıkla arttığından, «dış ticaret primi» tamamile fiyat kırmak için kullanılmıyacak ve P den P^1 noktasına gelinmekle fiilî ihracat, $B^1 K$ (istihsal artışı) + $L C^1$ (istihlâk kısılması) kadar artacaktır. Bu suretle yapılan *dévaluation* (yahut bu mala tanınan ihracat primi) üretimi önemli miktarda teşvik etmektedir. Şekilde de görülüyor ki dış elâstiklikler (arz ve talep) ne kadar yüksek ise, *dévaluation* sayesinde, dış fiyatı pek az kırmak suretile ihracatı artırmak imkânı o kadar fazladır. Keza iç elâstikliklerin yüksek oluşu da ihracattaki artışın yüksek olmasına sebep olur. Ancak bu sonuncu halde dış piyasa fiyatında (dolar olarak) düşüş önemli olur. Aksine iç elâstiklikler (arz ve talep) ne kadar az ise, malın dış fiyatındaki düşüş o kadar az olur. *Dévaluation* sonunda ihracat hacmini artırabilmek imkânı ise iç ve dış elâstikliklerle doğru orantılıdır.

Türkiye küçük bir memleket olduğundan dış piyasa arz ve talebi onun arz ve talebine kıyasla çok elâstiktir. Misal olarak kromu almayıp da meselâ bakır ihracatını almış olsaydık dış elâstiklikleri (bilhassa talep) sonsuz veya sonsuza yakın kabul edebi-

rası ölçeği % 50 aşağıya inecek, yani doların Türk lirası olarak fiatı % 100 pahalılanacaktır. Türk parası ile ifade edildiği takdirde aynı kalmakla beraber, dolar ölçeğine nisbetle Türkiye'nin yabancı mal talep eğrisi ve yabancı piyasaya Türk malı arz eğrisi her noktada % 50 aşağıya kayacaktır. Bu kaymalar neticesinde ithalât fiatı değişmeyecek, fakat ithalât K, K', m, m' değerinde azalacaktır. Diğer taraftan ihracat fiatı P de P' e düşecek, fakat ihracat miktarı Q den Q' e geçecek. Neticede ihracat değerinde $P, 2, L, P$ kadar azalışa karşılık L, Q, Q', P' kadar bir artış olacak. Bu da ihracatta dolar olarak $L, Q, Q', P' - F, 2, L, P$, değerinde bir artış yaratacaktır. Yeni dış önemi dengesi böylece bir ihracat fazlası kaydedecektir: $2, 0, Q', P' > k', m', 0, 3$.

Burada da görülüyor ki dévaluation sonunda dış ödeme dengesinde lehte bir değişimin gerçekleşmesi iç ve dış elâstikliklerle sıkı sıkıya bağlantılıdır.

Önce dévaluation'un ithalât üzerindeki tesirlerini belirtelim.

İthalâtın değerinin dévaluation neticesinde yabancı para değeriyle azalması, millî para ile artması veya azalması iç talep ve dış arz elâstikiyetinin beraberce tayin ettikleri bir husustur.

Dış arz elâstikliği sonsuzken, eğer iç talep elâstikliği birimden yüksek ise dévaluation sonunda ithalât sadece yabancı para değeriyle değil aynı zamanda millî para değeriyle de azalır. Başka bir ifade ile, döviz değeri ile ithalâttaki azalış dévaluation oranından daha yüksek olur.

Gene dış arz elâstikliği sonsuzken, iç talep elâstikliği birimden daha düşük ise, dévaluation tesirile ithalât yabancı para değeriyle azalır, fakat millî para değeriyle artar, yani yabancı para değeriyle ithalâttaki azalış oranı dévaluation oranından daha küçük bir seviyede kalır.

Eğer dış arz elâstikliği hudutsuz değil ise, dış piyasadan yapılan millî ithalâtın azalması, yabancı malın fiatında da, azalan maliyetler yüzünden, bir düşmeye sebep olur.

Bu son halde, yani dış arz elâstikiyeti sıfır ile sonsuz arasında iken, dévaluation'un ithalâta tesiri (millî para değeriyle) iç talep elâstikliğinin durumuna bağlıdır. Bu sonuncu birimden düşükken dış arz elâstikliği, ithalâtın millî para ile değerini artırıcı, birimden büyükken de azaltıcı tesir iera eder.

Başka bir ifadeyle arz elâstikliği ne kadar yüksek ise, iç talep elâstikliği birimden küçükken ithalât değeri, millî para ile, o kadar çok artar ve birimden büyükken o kadar çok düşer.

İthalât değerindeki millî para ile yükseliş, iç talep elâstikliği sıfır iken en yüksek orana ulaşır. Bu halde dévaluation ithalâtın değerini yabancı para ile hiç azaltmaz, millî para ile kendi oranında artırır. İthalâtta azalma ise dış arz ve iç talep elâstiklikleri tam olduğu zaman âzamî haddine ulaşır, yani sıfıra düşer. Gerçekte dévaluation'un tesirleri bu iki hudut arasında kalır.

Misalimizde dış arz elâstikliği sonsuz olarak alınmıştır. Bu halde ithalât değerinde, hem yabancı para, hem de millî para ile bir düşme olabilmesi için yabancı mallara karşı talep elâstikliğinin birimden yüksek olması şarttır. Halbuki biz, millî ithal talebinin durumunu gözönünde bulundurarak, iç talep elâstikliğini birimden düşük gösterdik. Bu şartlar altında dolar kıymeti olarak, ithalâtta bir azalma olacağı muhakkak ise de, Türk parası ile ithalâtın değeri gene de artacaktır. Yani, ithalât değerindeki yabancı para ile düşüş, dévaluation'la aynı oradan olmayacaktır.

Demek oluyor ki, sonsuz bir arz elâstikliğine karşılık talep elâstikliği de yüksek olsaydı, ithalâtımız hem dolar, hem millî para değeri ile azalacaktı.

Şimdi paranın dış değerini düşürmenin *ihracat* üzerindeki etkilerini görelim. Dévaluation neticesinde, ihraç edilen malların değeri millî para ile ve döviz olarak artabilir. Bu artışın oranı, bir taraftan dış talep, diğer taraftan iç arz elâstikliğine bağlıdır. Dış talep elâstikliği ne kadar az ise, belli bir iç arz elâstikliği altında, değer düşürme etkisi ile ihracat miktarının yükselmesi o kadar az olacaktır. Eğer dış talep elâstikliği sıfır ise, ihracat hacminde hiç bir artış olmayacak, döviz değeri aynı kalacak, dış fiat dévaluation oranınca düşeceği için, ihracat değeri millî para ile de artmayacaktır. Bu dévaluation'dan sonra beklenebilecek en kötü durumdur.

Eğer dış talep elâstikliği birime eşitse, yabancıların millî ihracata ödedikleri bedel, yabancı para olarak aynı kalacak, fakat millî para ile ihracat değeri dévaluation oranında artacaktır.

Dış talep elâstikliği birimden az ise, ihracat değerindeki artış, ihracat hacmindeki artış ne kadar az ise o kadar yüksek olacaktır. Bu halde ihracat değerindeki artış, en yüksek noktasına arz elâs-

tikliği sıfır iken ulaşacaktır. Buna karşılık, dış talep elâstikliği birimden yüksek ise, (ki bu bizim Türkiye için farzettığımız haldir) ihracat hacmindeki artış, onların satın alınması için yapılan harcamaların artması demektir, ihracat değeri millî para ile dévaluation'dan daha yüksek bir oranda ve yabancı para ile mutlak olarak artacaktır. Bu son durumda ihracat değerindeki yükseliş, iç arz elâstikliği ne kadar yüksek ise o kadar yüksek olur.

İç arz elâstikliğinin tesirlerine gelince; bu, sıfır ise, ihracat hacmi gene aynı kalacak, dış fiat da aynı kalacak ve ihracatın değeri yabancı para ile değişmeyecek, fakat millî para ile dévaluation oranında artacaktır.

Diğer taraftan iç arz tam elâstik ise, fiat millî para ile aynı kalacak, fakat yabancılar için dévaluation oranında düşecektir. Bu elâstiklik sıfır ile sonsuz arasında iken, ihraç mallarının millî fiatı, ihraç edilen miktarın arttığı oranda (yükselen maliyetler ve iç piyasa talebinin rekabeti) artacak, yabancılar için de fiat dévaluation'dan daha az bir oranda düşecektir.

Özetlersek, yüksek bir arz elâstikliği, dış talep elâstikliğinin birimden düşük veya daha yüksek olmasına göre, ihracatı millî para ile dévaluation'dan daha yüksek bir oranda (müsait tesir) veya daha düşük oranda (zıd tesir) artırır, başka bir ifadeyle ihracatın döviz değerini artırır veya azaltır⁸.

[8] J. Robinson, The Foreign Exchanges, Loc. cit., ss. 88 - 92.

Paramızın dış değerini düşürmenin, dış ödeme dengesi üzerindeki etkilerini daha kesin bir lisanla anlatmak, ancak matematik bir formül kullanmakla mümkündür. Joan Robinson adı geçen makalesinde böyle bir formül ileri sürmüştür :

$$k \left(E_q \frac{df (1 + oh)}{df + oh} - I_p \frac{of (1 - dh)}{of + dh} \right)$$

Burada dévaluation oranı küçük olmak şartı ile; k=dévaluation yüzdesini, E=ihracat hacmini, q=millî para ile ihracat fiyatını, I=ithalât hacmini, p=millî para ile ithalât fiyatını, dh=ithalât talebi (iç talep) elâstikliğini, oh=ihracat arzı (iç arz) elâstikliğini, of=ithalât arzı (dış arz) elâstikliğini, df=ihracat talebi (dış talep) elâstikliğini gösterir. Formülde çıkacak müsbet fark dış ödeme açığındaki millî para ile azalma miktarını, menfi fark ise bu açığın artma miktarını gösterir.

Bütün bu nazariî açıklamalarımız gösteriyor ki, bir dévaluation ile, açık veren dış ödeme durumunu dengeye getirmek imkânı, eğer kapatılmak istenen açık millî gelire oranla çok önemli değilse, iç ve dış arz ve talep elâstikliklerinin durumuna bağlıdır. İlk defa *Marshall* tarafından ortaya atılan ve *Lerner*'in tekrar canlandığı bir teoreme göre, iç ve dış elâstikiyetler toplamı birimden büyük ise, *dévaluation neticesinde dış ödeme dengesi düzelir*.

İşte dış ticaret dengesinde bir düzelme beklenebilmesi için birimden büyük olması gereken iç ve dış talep elâstiklikleri toplamına sınır elâstiklikler (*critical elâsticities*) denmektedir⁹.

Meselâ iç talep elâstikliği birimden küçük, fakat dış ve iç talep elâstiklikleri toplamı birimden büyük ise, ödeme dengesinde bir düzelme beklenebilir. Ancak hemen hatırlatalım ki, dış ödeme açığının döviz olarak azalması yanı sıra, millî para olarak artması mümkündür¹⁰. Dış ticaret açığındaki azalma yüzdesi, *dévaluation* yüzdesinden düşük olduğu müddetçe böyle bir sonuç görülecektir.

Paranın dış değerini düşürmenin tesirleri hakkında belirtilen bu istikametler ancak şu iki faraziye altında riyazî kesinlik ifade ederler; *yapılan düşürmenin oranının küçük olması, kapatılmak istenen dış ödeme açığının çok yüksek olmaması*¹¹. Bu iki şart al-

[9] A. Marshall, *Money, Credit and Commerce*, London, 1924; A. P. Lerner, *The Economics of Control*, s. 377; J. J. Polak, «Exchange Depreciation and International Monetary Stability», *Review of Economic and Statistics*, 1947, ss. 173 - 82; A. J. Brown, *Trade Balances and Exchange Stability*, *Oxford Economic Papers*, 1942, ss. 57 - 75.

Ancak bu teoremden iç ve dış arz elâstiklikleri sonsuz ve ithalât da ihracata eşit ($E_q = I_p$) farzedilmektedir. Bu son halde, ticaret dengesinde artış formülü aşağıdaki şekli alır :

$$K E_q (d_f + d_h - 1),$$

($d_f + d_h$) birimden büyükken formül müsbet, küçükken menfi bir netice verir. J. Robinson, a.g.m., s. 143.

[10] Bu ihtimale bilhassa A. O. Hirschmann işaret etmiştir: Devaluation and the Trade Balance, *Review of Economics and Statistics*, Feb. 1949.

[11] Belli bir dış ticaret açığını kapatmak için gerekli düşürme yüzdesinin tayıni için A.C.L. Day aşağıdaki formülü teklif etmiştir :

e_h = Yabancı dövizlerin millî talep elâstikliği,

e_f = Millî dövizlerin yabancı talep elâstikliği,

n = Devalüasyon oranı,

p = Kapatılmak istenen dış ticaret açığı :

$$(I + p) = (I + n) (e_h + e_f - I)$$

tında değer düşürmeden önceki ve sonraki elâstiklikler arasında önemli bir fark olmayacağından tesir eşikleri az çok katiyetle belirtilebilir. Halbuki yüksek bir dévaluation neticesinde, yeni iç ve dış elâstiklikler çok değişik bir ifade kazanabilirler. Keza kapatılacak açığın çok yüksek olması halinde de ithal ve ihracat çok önemli artış ve eksilişler temin edebilecek bir değer düşürme iç piyasada umumî ve önemli bir yükselme (yüksek flexibilité) vücuda getirip eski açığa tekrar dönülmesine sebebiyet verebilir ¹².

4 Ağustos kararları ile yapılan değerden düşürme işte böyle yüksek oranda bir işlemdir ve kapatılması gereken dış ticaret açığı da çok büyüktür. Bu yüzden J. Robinson'un formülünü burada tatbik etmeğe imkân yoktur. Bununla beraber değişme istikametleri esas itibarıyla yukarıda belirtilen ve grafiklerde gösterilen şekilde olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalarımızda, ithalât ve ihracatın tam serbest olduğunu da farzettik. Halbuki Türkiye'de ithalât kontenjanları dahilinde yapıldığı gibi, ihracat da serbest bırakılmış değildir. Keza ihracatta Ağustos kararlarından sonra da tek türlü prim usulü değil, çeşitli primler usulü uygulanmaktadır. Bu iki âminin etkilerini de gözönünde tutmak gerektir.

Nazarî olarak ithalâta kontenjan usulünün kapatamayacağı dış ticaret açığı yoktur. Fakat Türkiye için kontenjanları azaltma sınırları gayet dardır. Çünkü iç istihsal kapasitemizin kullanılması geniş ölçüde, belli bir hacimde ve devamlı ithalât akımına (ham madde ve makina) bağlıdır. Millî gelir seviyesinin ithalâta bağlılığı son senelerde daha da artmıştır ve artmaktadır. İstihsal ve istihdamı azaltmak şıkkını göze almadan ithal kontenjanlarını önemli bir şekilde daraltmak mümkün değildir. Bu millî gelir mülahazası olmadan kontenjanların daraltılabileceği saha, carî ve lüks istihlâk mallarıdır. Bu takdirde, ithal azlığının hattâ yokluğunun, iç piyasada yerli sanayii bu konularda bazı kıpırdanışlara sevk etmek gibi bir faydalı etkisi de olabilir.

Yabancı ve millî dövizlerin taleplerinin elâstiklikleri iç ve dış arz ve talep elâstikliklerinden hareketle hesaplanmaktadır. Tabii burada da döviz alım satımı serbest farzedilmektedir. Devaluation and the Balance of Payments, *Economica*, 1950, ss. 430 - 37. Keza bakınız; A. O. Hirschmann, a.g.m., ve G. Haberler, a.g.m. Kyklos, 1949.

[12] Bu meseleye üçüncü bölümde temas edilmiştir.

Demek oluyor ki Şekil 1 ve 2 de gösterdiğimiz, ithalât miktarı, belli arz ve talep elâstiklikleri ve verili bir kambiyo rayici (ve gümrük resimleri) altında, iç talebin dış arza eşit olduğu noktada teşekkül etmiyor. 4 Ağustostan evvelki kontenjan usulünde ithal edilen mallar iç piyasada, maliyetine kanunî bir kâr haddi konulduktan sonra dağıtım yolu ile arz edilmekteydi. Bu durumda satış fiyatı dengeyi sağlayacak fiyatın çok altında kalıyor ve cebri bir şekilde (Millî Korunma Kanunu), alıcılar arasında seçim yapılarak (tevzi) müstehlike intikal ettiriliyordu. Farzedelim ki Şekil 2 de belli bir mal için ithalât kontenjanı, düşürmeden evvel m'o olarak tesbit edilmiştir. Fakat fiilî talep KK' miktarı kadar fazla olacağından malı bu fiatttan (840 kuruş) müstehlike intikal ettirmek ancak tevzi yolu ile mümkündür. Eğer bu yapılmazsa piyasa dengesi, bu miktarda malın sürümü için 1680 kuruşta teessüs edecektir. % 50 oranında bir değer düşürmeden sonra gene aynı miktarda mal ithal edilse, bu sefer iç piyasada kanunî fiyat 1680 kuruş olacağından, bu miktar mal bütün fiilî talebi karşılayabilecektir.

Dévaluation'dan sonra tesbit edilen kotalardan bazıları, malın iç piyasadaki yeni arz fiyatı ile, ihtiyacın tamamını karşılamaya yetecek, bazıları da, olabilir ki, gene yetmeyecektir. Geçmiş senelere nisbetle aynı miktar mal sokulmuş olmakla beraber, iç talep tamamen tatmin edilebiliyorsa hattâ daha iyisi mal da arta kalabiliyorsa, değer düşürme ithalâtı tahdit edici bir rol oynamış sayılır. Nitekim ilân edilen ithal kotalarının bazılarının tamamen dolmamış olması iç talebin, ithal malının yeni millî fiyatı karşısında, kota hacminden daha az bir seviyeye düştüğünü gösterir.

Bu malların talep elâstikliği az olduğundan, bunlar için talep fiatlardaki % 220 yi aşkın yükselişe rağmen, geçen senelerdeki fiilî ithal miktarının üstünde bir arza rağmen tatmin olmayacaktır. Diğer bir takım mallarda ise geçen yıllar seviyesindeki bir ithalât piyasada yeni fiatlarla sürüm bulamayacaktır. Öyle sanıyoruz ki Türkiye'de bu ikinci grup malların listesi gayet kısa ve ithal hacmindeki önemi azdır¹³. Çünkü bir taraftan piyasamızda birkaç yıldır devam eden ithal kifayetsizliği, neticede de ithalât malları talebi eğrilerinde elâstiklik azalması, diğer taraftan da iç fiatlardaki de-

[13] Kredi tahditleri yüzünden piyasadaki para miktarının azalması yüzünden vukubulan talep azalmalarına ileride temas edeceğiz (Bkz. III).

vamlı yükselişi sebebiyle dış piyasa mallarının, verili bir kambiyo rayici için, gittikçe ucuzlaması hâdisesi vardı.

Bu sebeplerle, yapılan dévaluation, ithalâtı tahdit, ihracatı teşvik edici dévaluation olmaktan çok bir «*hizalama dévaluation*» u idi. Yani mukayeseli iştirâ güçlerinde bozulan eşitliği iade fonksiyonu daha ağır basan bir dévaluation'du. Maamafih bu yeni rayicin, Türk parasının gerçek satın alma gücünü biraz da küçümse-diği söylenebilir. Ancak iştirâ güçleri eşitliğini Türkiye aleyhine tesbit etmeden, ithalâtı tahdit ve ihracatı teşvik etmek imkân Türkiye için gayet azdır. Hattâ bazı malların talebini, daha da yüksek oranda bir değer düşürme bile kısıamaz. Bunlar esas itibarile gösteriş istihlâkine ait lüks mallardır. Yeni rayici sırf bu malların da ithalini daraltmak ve bu suretle kontenjan usulünü tamamen bırakıp libération'a gitmek, Türkiye için dış ticaret hadlerini çok fenalaştırmak sonucunu doğururdu. Türkiye'de, az gelişmiş memleketlerin pok çoğunda olduğu gibi, bazı gösteriş ithal mallarına çok yüksek fiyatlar ödeyebilecek bir zümre mevcuttur. Memleket içinde muayyen bir zümrenin, iç piyasa malları üzerinde gösteriş istihlâki yapmasının millî ekonomiye nelere mal olduğunu belki ilk bakışta sezmeğe imkân yoktur. Halbuki bu gösteriş talebi dış piyasaya yönelmişse, bunun tatmini ancak dövizle mümkün olacağından, bunlara ödenecek Türk parası ne kadar yüksek ise, yabancı paraların Türkiye'deki iştirâ güçleri de o kadar artıyor demektir. Bu ise mahdut bir zümreyi tatmin edecek istihlâk mallarının alınması için memleketin çok miktarda mal ihraç etmesi, yani dış ticaret hadlerinin çok aleyhimize bir oranda tesbit edilmesi demektir. Bunun diğer bir neticesi de, millî sanayiın daha geniş ihtiyaç sahipleri için istihsal gayesine matuf ve millî istihdamı arttırıcı yabancı mal talebinin (ham madde ve yatırım malı) önüne geçmesine sebep olmaktadır.

Bu sebeple yapılan dévaluation'un, ithalâtı tahdit fonksiyonunun belirebileceği kadar yüksek nisbetlere ulaştırılmaması, buna karşılık kontenjan usulü ve yüksek gümrük tarifesi ile genel ithalât talebinin tercihli bir tahdide tâbi tutulması, az gelişmiş ekonomilerin bünyelerine uygun bir dış ticaret politikasıdır.

Uzun seneler ithalât iç talebe kıyasla eksik bir şekilde yapılmış olduğundan Türkiye'de talep elâstikliklerinin durumu, para değerini düşürmenin, geçen senelere nisbetle, ithalât kısıcı rolünü

sıfırda bırakmıştır. Hattâ yeni döviz rayıçlarına göre, 1958 Ağustosunda sağlanan dış yardımların kullanılması ile bile, bazı maddelerde tesbit edilen kotalar iç talebe kâfi gelmemektedir. İthalâtı kısmak için döviz satış primlerini daha da yükseltmek gerekir. Yahut benzer bir tedbirle, döviz tahsislerinden ithalât talebini azaltacak şekilde «hazine hissesi» almak gerekecektir. Bu son halde bile, kontenjan usulü terkedilemez. Tahsislerde Türkiye'de millî gelir ve istihdam haddini yüksek tutmayı sağlayacak ithalâta öncelik vermek de şarttır.

İhracat cihetine gelince; malın dış fiyatını düşürmeden veya pek az düşürerek ihraç edilen miktarın artırılması, gördük ki iç arz ve dış talep elâstikliklerinin durumuna bağlıdır.

Türkiye'nin ihracat ve ithalâtı dünya dış ticaret hacminde çok küçük bir yer işgal ettiğine göre, onun ihracat arzındaki artışlar, umumiyetle dış piyasa fiyatlarını düşürücü etki yapmaz. Bu sebeple, dış talebin ortalama elâstikliği Türkiye için, pek büyük bir ihtimalle birimden yüksektir. Esasen yukarıda bahsettiğimiz *Mars-hall - Lerner* şartına göre, arz elâstiklikleri sonsuz sayıldığı zaman, iç ve dış talep elâstiklikleri toplamı birimi geçerse değer düşürme dış ticaret açığını azaltır.

Türkiye küçük bir memleket olduğundan, ihraç mallarımızın dış talep elâstikliği, yüksektir dedik. Burada da genel ortalama elâstiklik ile, ayrı ayrı maddelerin talep elâstiklikleri arasında bir ayırma yapmak şarttır. Meselâ Türkiye'nin ihracatının dünya pazarında önemli bir yer tuttuğu, *fındık, krom*, bir dereceye kadar *tütün* gibi mallarda dış piyasanın talep elâstikliği diğer mallara nisbetle daha zayıftır.

Diğer taraftan bir çok mallarımızın, iç piyasa fiyatlarının yüksekliği *yüzünden yıllarca ihraç edilmemiş* olması, bize onların pazarlarını kaybettirmiştir. Bu malların benzerlerine kıyasla, bizim mallarımızın ikame elâstikliği azalmıştır. Bu yüzden de para değerindeki indirimin hafif oranlarda olması halinde, ihracatta önemli bir yükseliş beklenemez.

İhracatımıza olan dış talep elâstikliğine ait bu mülâhazalarımız ancak lâfzî kalacaktır. Çünkü memleketimizin ihracatına olan dış talebin ortalama veya maddeler itibarile elâstiklik durumları hakkında, bildiğimize göre, henüz bir ölçme teşebbüsü yapılmıştır.

Yabancı memleketlerin ihracatlarına olan dış talep elâstikliği ve bu memleketlerin yabancı mallara olan talep elâstiklikleri hakkında yapılan etüdler, bu elâstikliklerin umulandan çok daha düşük olduğunu göstermiştir.

T. C. Chang'ın 1924 - 1938 devresi için yaptığı hesaplara göre, bazı memleketlerin iç ve dış talep elâstiklikleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir ¹⁴ :

TABLO I.

<i>Memleket</i>	<i>İç talep</i>	<i>Dış talep</i>	<i>Elâstiklikler toplamı</i>
Litvanya	—0,48	—1,84	—2,32
Kanada	—1,34	—0,35	—1,69
Macaristan	—0,54	—1,10	—1,69
Finlandiya	—0,25	—1,23	—1,48
A. B. D.	—0,97	—0,43	—1,40
Avustralya	—0,67	—0,66	—1,33
Fransa	—0,32	—0,77	—1,09
Danimarka	—0,63	—0,45	—1,08
İtalya	—0,27	—0,81	—1,08
Japonya	—0,47	—0,60	—1,07
Almanya	—0,37	—0,58	—0,95
Güney Afrika	—0,64	—0,31	—0,95
Yeni Zelânda	—0,34	—0,52	—0,86
İsviçre	—0,26	—0,44	—0,70
İngiltere	—0,28	—0,40	—0,68
Şili	—0,32	—0,17	—0,49

Bu tabloda da görüldüğü gibi, bir çok memleketler için iç ve dış talep elâstiklikleri, dévaluation'dan dış ödeme dengesini düzeltici etki beklenmesi için aranan *Marshall-Larner şartını* yerine getirememektedir. Yani talep elâstiklikleri toplamı bir çok memleket için birimin altındadır. Bu tabloya göre madenci (Güney Afrika, Şili) ve daha çok ham madde satan memleketler dış talep elâs-

[14] T. C. Chang, A Statistical Note on World Demand for Exports, *Review of Statistics and economics*, 1948, ss. 106 - 116, gene aynı müellifin, International Comparison of Demand for Imports, *Review of Economic Studies*, 1945 - 1946, ss. 53 - 67.

tikliğinin düşüklüğünden, sanayileşmiş memleketler ise bilhassa ham maddeye olan ihtiyaçları ve gıda maddesi taleplerinin elâstikliğinin düşük oluşundan (Almanya, İngiltere) dévaluation'dan dış ticaret dengesinde bir artış bekliemezler. Bu müşahedeler dış ticaret nazariyesinde F. Machlup'un «elâstikiyetler kötümserliği» adını verdiği bir düşünce cereyanının doğmasına sebep olmuştur¹⁵. Bu görüş nazariyede ve somut araştırma sahasında geniş ölçüde tenkid edildi. *Marshall - Lerner şartı* genel olarak küçümsenemeyecek bazı kayıtlara tâbidir.

— Bu şart arz elâstikiyetlerini sonsuz kabul etmektedir ki, çok büyük memleketlerde hem ithalât hem ihracat arz elâstikliği için, küçük memleketlerde ihracat arz elâstikliği için gerçekleşmeyen bir varsayımdır.

— Bu şart dış ticaretin dengede olmasını farzediyor. Dış ticaret açığı yüksek ise, elâstiklikler toplamının sınır noktası (elasticité critique) birimden düşük olabilir.

— Keza, yapılan dévaluation'un düşük oranda olması da farz olunuyor, bunun en yüksek sınırı hesaplanmış değildir ve yüksek dereceli dévaluation'larda bu şart değerini kaybetmektedir.

— Dévaluation'u takip eden devredeki iç fiat yükselmesinin (flexibilité des prix) etkileri hesaba katılmamaktadır.

— Nihayet yapılmış olan elâstikliklerin ekonometrik hesabının, güven derecesi, iki Cihan Harbi arasındaki dış ticaret münasebetlerindeki bütün aksaklıklar gözönünde bulundurularak tayin edilmelidir.

Türkiye'nin ithalât ve ihracatının durumu, yapılan dévaluation'un özellikleri de bizi dévaluation'un tesirleri hakkındaki bu kötümserliği paylaşmaktan alıkoyuyor. 4 Ağustos dévaluation'unun dış ödeme dengesini düzeltici bir tesiri olacağını düşünmeğe sevkeden sebepleri, bazı tekrarlar pahasına, sıralıyalım.

Yukarıda da belirttik ki, az olan iç talep elâstikiyetinin dévaluation neticesinde ithalâtı azaltmama yahut pek az azaltma tehlikesini, tatbik edilen kotalar sistemi bertaraf etmektedir. Bilhas-

[15] Elasticity Pessimism in International Trade, *Economics Internationale*, feb. 1950, s. 118.

sa lüks ve gösteriş istihlâk mallarının talep elâstikiyetinin zayıf olması mahzuru bu malların ithal kotalarına hiç alınmaması yahut sınırlı miktarda alınması ile giderilebilmektedir.

İhracat yönünden de mallarımızın, dış piyasalardaki talep elâstiklikleri durumuna göre farklı primlerle arzedilmesi dış arz elâstikliğinin zayıflığı yüzünden, ekonomimizin «kaynak kaybına» engel olabilir. Meselâ fındık gibi, tütün gibi, dış talep elâstikiyetleri zayıf sayılabilecek mallar için tanınan primlerin, genel prim haddi olan dolar başına 650 kuruştan daha düşük olması, bu malların dış piyasa fiyatlarının önemli bir şekilde düşmesine engel olmaktadır. Bu malların dış talep elâstikliklerini birimden küçük farzedersek, iç arz elâstikliği ne kadar az ise, dévaluation neticesinde ihracat kıymetinin millî para ile artışı o kadar fazla olacaktır. Esasen arzedilecek ihraç malının, bir mahsul dönemi boyunca sabit oluşu da arz elâstikliğini azaltmaktadır. Aynı şekilde dévaluation oranı ne kadar düşük ise ihraç malının dış piyasa fiyatındaki düşüş o kadar az olacaktır. Memleketimizde krom, tütün ve fındık gibi önemli ihracat maddelerinin hesap edilmiş olmamakla beraber arz elâstikliklerinin birimden daha düşük oldukları tahmin edilebilir.

650 kuruşluk prim tanınan mallara gelince, bunların dış talep elâstiklikleri çok daha yüksektir. Çünkü, ihracatımız içinde önemli yekûn tutmadıkları gibi, dış piyasanın genel arzı içinde de son derece küçük yer işgal ederler. Bu çeşit mallara tanınan yüksek primin, bunların dış fiyatlarını değiştirmeyeceğini düşünmek genel olarak yanlış sayılmaz. Yalnız burada işaret etmeliyiz ki, bu çeşit malların ikame elâstiklikleri de zayıftır. Türkiye'nin arzı düşük olduğu gibi, bazan senelerce bu mallardan hiç ihracat yapılamamakta ve istikrarlı pazarlar sağlanamamaktadır. Bu yüzden, bu çeşit bir malın yeniden ihracına başlanması ancak dış piyasa fiyatında hissedilir bir indirme ile mümkün olabilir. Mala tanınan primin yüksek olması, ikame elâstikliğinin zayıflığının dış talep elâstikliğini azalttığı hallerde, dış fiatlarda önemli kırmalara sebep olabilir. Fakat bu hallerde dahi bir maldan hiç ihracat yapılmazken, az da olsa, dış fiyatında önemli bir kırma ile de olsa, ihracata başlanması dış ödeme dengesini düzeltici bir tesir yapacaktır. Eğer bu mallar, esasen iç talebin hiç rağbet göstermediği, bu yüzden yeter prim verilmediği takdirde istihsalı tamamen terkedilen neviden bir mal ise, buna verilecek teşvik priminin faydası daha da barizdir ve millî geliri yükseltici mahiyettedir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi eskiden ihraç edilmekte olan fakat hayat pahalılaşması karşısında ihraç ve hattâ istihsali terkedilen bazı mallar vardır. 620 kurusluk prim bile bunların ihracını teşvike kâfi gelmemiştir. Bunların istihsali ve ihracı için yapılacak masrafları karşılayacak bir dış ticaret primi dolar = 9 lira rayicini aşsa bile bunlara ilâve bir miktar prim verip istihsallerinin terkedilmemesi sağlanmalıdır. Doların 12 lira üstünde de alıcı bulabileceği düşünülürse yapılacak teşvikin millî gelirde müsbet bir artış yapacağı ortaya çıkar. Fakat yeni bir imtiyazlı prim sistemi kurmaktan kaçınılması için, bu teşvikten faydalanacak malların listesi, talep elâstikliklerinin ve istihsal durumlarının, yukarıda gösterdiğimiz şartlara uygun olup olmadığına dair ilmî bir heyet tarafından incelemeler yapılmak suretiyle tesbit edilmelidir.

Ağustos dévaluation'unun ithalâtımız ve ihracatımız üzerinde icra ettiği fiilî tesirleri açıkça teşhis edebilmek için vakit henüz erkendir. İthalâtta kabul edilen kota sisteminde, çeşitli malların yeni rayiçlerden sonra sürüm durumları da gözönünde bulundurularak tesbit edildikleri muhakkaktır. Bu suretle iç talep elâstiklikleri ithalât hacmine dolayısıyla tesir etmiş olabilirler. Diğer taraftan, ayrılan kotaların ithalât talebi eksikliği neticesinde dolmamış olması hallerinde de iç talep fiat yükselmesine karşı tepki göstermiş demektir. 1958 ve 1959 senelerinde tesbit edilen kotaların, geniş ölçüde 1958 Ağustosunda elde edilen istisnâî dış yardıma dayanması da henüz dış ödeme bilânçomuzun denge şartlarından pek uzak olduğunu gösterir.

İhracata tanınan primlere gelince, bunların bazı maddelerde tesirinin görülebilmesi ancak zaman akımına bağlıdır. Meselâ tütün, fındık gibi daha çok dış piyasaya arzedilen ziraî mahsullerimizin istihsal ve arzının, primler sebeble artması ancak zaman akımına bağlıdır. İç piyasa talebi ile dış piyasa talebinin rekabeti ile karşılaşan pamuk, meyva, hububat gibi ürünlerde primlerin tesirleri daha kısa vâdelerde belirebilir. İstihsal ritminin verdiği imkân nisbetinde, bu malların üretimi primlerden kısa vâdelerde tesir görebilecektir. Bir malın dış piyasada ikame elâstikliği ne kadar yüksek ise, iç piyasanın o mala talebi ne kadar elâstik ise, tanınan primler sayesinde o malın dış piyasaya kayması o kadar geniş ölçüde olur. Türkiyenin ihraç malları ya esasen arz elâstikliği az olan (geniş çapta tarım ürünleri) ve kısmen de daha çok dış piyasa için üretilen mallardır: (Tütün, fındık, kuru üzüm v.s.). Bu

halde istihsalı artırmak ancak primlerin devamlı ve istikrarlı olması ile ve uzun devrede mümkündür. Yahut da bu mallar iç ve dış piyasa arasında paylaşılmaktadır. Bu son nevi mallarda çok kere iç talep elâstikliği de çok azdır. Bu iki sebepten, verilen primler çok kere bu malları iç talepten geniş ölçüde çekerek, dış piyasaya sürmeğe muvaffak olamaz. Dış piyasa fiyatı; iç piyasaya nazaran prim dolayısıyla daha yüksek olduğu zaman dahi iç fiyatların flexibilité'si ve dış piyasada mallarımızın ikame elâstikliğinin azlığı, geniş ölçüde bir yeni ahıracat akımının doğumuna engel olur.

Primlerle yaratılacak iç - dış piyasaların fiyat seviyeleri arasındaki farkların kolayca yeni bir ihracat akımı doğurmaması, başka bir deyişle, dış ticaret mekanizmasının lüzucetle (*viscosité*) geniş ölçüde malûl oluşu, Türkiye gibi dış ticareti millî gelirine oranla hayli düşük olan ve ihracat malları çeşitli olup, değişik piyasalara sürülen bir memlekette tabii bir hâdisedir.

III — Devalüasyonun millî gelir üzerindeki tesirleri ve bütçe politikası:

Dévaluation'un iç piyasa mallarını dışarıya karşı ucuzlatarak ve dış piyasa malları da piyasa için pahalılandırarak oynadığı, ihracat akımını genişletici, ithalât akımını daraltıcı tesiri, her iki yönde işleme derecesi ne olursa olsun, kendini gösterecektir. Yukarıdaki izahatımıza bu iki akımdaki değişmelerin, dış ödeme dengesine nasıl tesir edeceğini araştırırken, dévaluation ameliyesinden sonra iç ve dış fiyatları sabit farzettik. Gerçekte dévaluation'dan hemen sonra iç ve dış arz ve talep eğrilerinde, ameliyenin gerektirdiği hesabî kaymalardan başka değişiklik olmayacağını farzetmek, gerçekte ilgisi zayıf bir varsayımdır. İstihsallerinde ithalât mal ve hizmetleri kullanan faaliyetler arz fiyatlarını, dévaluation ameliyesini öğrenir öğrenmez değiştireceklerdir. Eğer fiyatlar devlet kontrolü altında ise bu yükseliş potentiel vasıfta olacaktır. Maliyetlerdeki bu yükselme, çeşitli başka maliyet yükselmelerine sebep olacak ve dévaluation'u iç fiatlarda genel bir yükselme takip edecektir. Hayatın bu şekilde pahalılanması, süresi duruma göre değişik gecikmelerle, muhtelif işçi ücretlerine de aksedecektir.

Fiatların flexibilité'sin dediğimiz bu olay, değer düşürmenin (yahut primlerin) yarattığı iç - dış fiyat farklarını; yani «dış tica-

ret primini» azaltacaktır. Bu yükselmenin az veya çok gecikmesiyle olması; dévaluation'dan beklenen, dış ödeme açığını azaltma veya kapatma imkânını, azaltır veya çoğaltır.

Biliyoruz ki, ücretlerin düşmesi, dış ticaret üzerinde, tıpkı bir dévaluation gibi tesir yapar. Ücretlerin yükselmesi ise bir *réévaluation*'dan (kambyo rayici yükseltilmesi) farksızdır. Dévaluation'dan sonra fiatların tekrar yükselmesi, dévaluation'un yukarıda izah ettiğimiz tesirlerini ortadan kaldırır. Değer düşürme eğer bir «hizalanma dévaluation'u» ise esasen, iç fiatlarla dış fiatlar arasında bir denge kuruluyor demektir ve böyle bir ameliyeden ihracat akımını artırıcı, ithalât akımını da kısıcı rol beklenemez. Bu halde, para değeri düşürülmekle, ithalâtı iyice cazip kılan ve ihracatı da hemen hemen imkânsız bırakan önceki rayiç yerine, dış ticareti daha âhenkli bir hale sokabilecek bir rayiç kabul edilmektedir.

Ağustos dévaluation'u, eski döviz rayicine bakarak, bir dereceye kadar, iç ve dış fiatları hizalamak, fakat daha çok da, ithalâtı kısmak, ihracatı teşvik maksadile yapılmıştır.

Dévaluation tesirile, dış ticaret dengesindeki herhangi bir düzelme, dış ticaret çarpanı vasıtasile millî ekonomide istihdam haddini yükseltir. Eğer istihsal elâstikliği mahdud ise neticede fiatları yükseltici bir enflâsyonist basınç kendini gösterebilir. Bu da, yeni rayicin gördüğü, ihracat kapılarını genişletme, ithalât kapılarını daraltma fonksiyonunu tamamen yok edebilecek bir fiat yükselmesine sebep olabilir.

Şimdi dévaluation sonunda ulaşılacak ihracat ve ithalât akımları seviyesini muhafaza için takip edilmesi gerekli politikanın ne olduğunu araştırabiliriz. Bundan sonraki tahlillerimizde meseleyi macro-économique açıdan ele alacağız.

1 — Dış ticaret açığımızın önemi ve bünyevî vasfı :

Dış ticaretimizin, 1947 senesindenberi, devamlı olarak açık verdiği malûmdur. Kalkınma halindeki genç memleketlerin, dış ticaretlerinin görünür kalemlerinin uzunca bir süre (bazan 20-30 sene) açık verdiği, fakat bunun herhangi bir iktisadî bunalıma sebep olmadığı, aksine kalkınmanın hızını da artırdığı iktisat tarihinde çok sık görülmüş bir hâdisedir. Fakat Türkiye'nin *chronique*

bir vasıf gösteren bu açığı, görünmez kalemlerdeki fazlalıkla, özel sermaye akımı beslememektedir. Açıklar vukubuldukça, Türkiye'den alacak sahibi yabancı teşebbüsler alacaklarını bazan kısmen, bazan da tamamen tahsil edemedikleri için Türkiye'ye kredi açmağa mecbur kalmaktadırlar. Yani açıklar ancak seneden seneye kapatılabilmekte, ve dış borçların muaccel olanları her sene artmaktadır. Bu açıkları kapatan görünmez kalemlerden biri de yabancı devletlerden (tamamına yakın bir kısmı Amerika Birleşik Devletlerinden) elde edilen yardımlardır ki bunun da istisnâ karakteri açıktır.

Türkiye ekonomisi, devamlı bir uzun vâdeli sermaye yatırımı akımından istifade etmemekle beraber, açık veren tediye bilânçosuna biraz fazlaca alışmış ve bunu normal saymağa başlamış görünüyor. Gerek para politikası gerek bütçe politikası, iç talep hacmini mecmu iç arzla kıyasla daima daha yüksek seviyede tutmuş, bu ise dış ticaret açıklarının kabarmasına, ithalât eğiliminin gittikçe yükselmesine sebep olmuştur.

TABLO II

Seneler	İhracat		İthalât		Açığın ihracata oranı %	
	Milyon T.L. £=2,80	Millî gelire oranı %	Milyon T.L. £=2,80	Millî gelire oranı %		
1948	551,0	6,25	770,1	8,7	—219,1	39,8
1949	693,9	8,4	812,6	10,4	—118,7	17,1
1950	737,6	8,2	799,9	8,5	— 62,3	8,4
1951	879,4	8,4	1.125,8	10,7	—246,4	28
1952	1.016,2	8,8	1.556,6	13,7	—540,4	53,2
1953	1.108,9	9,3	1.491,1	11,8	—382,2	34,5
1954	937,8	8,2	1.339,4	11,7	—401,6	43
1955	877,4	7,1	1.393,4	11,3	—516,0	58
1956	854,0	6,5	1.140,6	8,7	—286,0	33,2
1957	966,6	7	1.112,0	8,05	—145,4	15,1
1958	692,3	—	882	—	—190	27,5

İthalât, eğer 1953 den itibaren daha da artmamışsa, bu döviz buhranının artık başlamış olması ve *contigent* sisteminin tatbik edilmesi sayesinde olmuştur. İthalâtta artışın durmasına rağmen, iç piyasada para hacmi şişmeğe devam etmiş ve bunun ya-

rattığı *inflationiste* basınç daima dış ticaret açıklarından gelen *déflationiste* etkinin çok üstünde olmuştur. Biliyoruz ki, kaynakların tam istihdamından sonra ilâve gelir yaratılması millî gelirde ancak *nominal* artışlar yapabilir. Para hacminin genişletilmesinin çarpan tesiri, ithalât eğiliminin yüksekliği yüzünden hafifliyebilir-se de, memleketimizde ithalât imkânları iyiden iyiye daralmış olduğu için, fiatlardaki yükselmenin bu yönden gelecek etkilerle azal-p durması ümit edilemez. Her şeye rağmen, her sene kendini gös-teren dış ticaret açıkları ise, içerdeki talep artışını tatmin edecek önemde değildir.

4 Ağustos arifesinde elde edilmiş olan istisnaî ithalât imkân-ları, belki bu sene de, önemli bir dış ticaret açığına imkân verecek-tir. Fakat unutulmamalıdır ki, yapılan dévaluation'dan beklenen bir sonuç da, ihracatımızın artmasıdır. Önümüzdeki senelerde vâ-desi gelmiş, fakat yeni vâdelere bağlanarak ertelenmiş bulunan borçların da ödenmesi gerekecektir. Bütün bu sebeplerle ekonomi-miz bir taraftan daha fazla ihracat yapabilecek bir konjonktüre, diğer taraftan da daha az dış ticaret açığı ile yetinebilecek, hattâ belki de dış ödeme dengesini (uzun vâdeli sermaye yatırımlarını hesaba katmak suretile) lehe çevirebilecek şekilde sıhhte kavuş-turulmalıdır.

2 — *İstikrar tedbirlerinin sebebi :*

İşte Ağustos dévaluation'u yanı sıra alınan istikrar tedbirleri bu gayelere ulaşmak içindir. Para değerini düşürmenin, ihracat mallarımızı dış piyasaya karşı ucuzlatma tesirinin devam edebil-mesi ve bu suretle ihracatımızın artabilmesi için fiatlarda istikra-rın devamı şarttır.

Fakat unutmıyalım ki eski fiilî fiatların (bilhassa karaborsa-ya intikal etmiş ithal malları fiatlarının) esasen yüksek olması he-saba katılsa bile, dévaluation'un yeni maliyetleri önemli bir şe-kilde yükseltilmiş olduğu muhakkaktır. Eğer tanınan primler de ih-racatı teşvik ederse, ihraç mallarının arz elâstiklikleri az olduğun-dan, fiatlarında da bir yükselme olacaktır. İhraç edilebilir malla-rımız o kadar mahduttur ki, ihracatta pek küçük artışlar bile bu malların fiatlarında önemli yükselmelere sebep olabilir. Eğer bu teşvik neticesinde, daha ziyade istihsal artmayıp da, esasen iç pi-yasaya arz edilmekte olan malların ihracına başlanırsa, bu malların

fiatlarının yükselmesi ve toplam iç talebin tatminsiz kalması yüzünden pahalılaşmanın diğer fiatlarda da vukubulması muhtemeldir. Bu suretle dış ticaret çarpanı mekanizması istihsal elâstikliğinin azlığı yüzünden *inflationiste* bir basınç doğuracaktır.

Bütün bu mekanizma, Türkiye'de fiatların *flexibilité'sinin* çok yüksek olduğunu gösterir. İşte bunu önlemek için, bir taraftan ihracatın artırılmasını sağlayacak dévaluation yapılırken, diğer taraftan da iç talebin kısılmasını sağlayacak tedbirler alınmalıdır.

Kambiyo satış ve alış primleri arasındaki farkların biriktiği *Merkez Bankası Kambiyo Karşılık Fonu'na* tanınan iktisadî rol budur. Diğer taraftan kredilerin 4 Ağustos seviyesinde tutulması da, (o tarihten bu yana bu prensipten bazı sapmalar olmuştur) iç talebi yeni iktisadî politikayı bozmayacak seviyede tutmak hedefini gütmektedir.

4 Ağustostan evvel uygulanmakta olan, fiilî prim sistemi piyasadaki para hacmini azaltacak şekilde değil, aksine artıracak şekilde işliyordu. Burada ihracat mallarımıza tanınan ve bu malların temin ettikleri dövizler üzerinden ödenen resmî primler yanısıra, ziraat mahsullerimizin fiatlarını yüksek tutan politikanın sebep olduğu *gizli prim* sistemine de işaret etmek gerektir. Bu suretle pahalı alınan (buğday), yahut maliyeti yüksek olan (şeker) bazı mallarımız, çok düşük fiatlarla ihracat ediliyor, neticede ihracatın temin ettiği döviz karşılığı piyasadan çekilen para, o malların müstahsiline ödenen paradan daha düşük bir seviyede kalıyordu. Bu ise para hacmini şişirici tesirler yapmaktaydı.

Şimdiki prim sisteminin ise, esas itibarıyla, talep söndürücü bir şekilde işlediğini söyleyebiliriz. Fakat bütün primler 620 kuruşa eriştiği zaman bu talep azaltıcı rol tamamen kaybolacaktır. Diğer taraftan, tarım ürünleri konusunda uygulanacak yeni fiatların, geçmiş senelerde olduğu gibi, para hacmini kabartıcı bir şekilde tesbit edilip edilmeyeceğini henüz bilmiyoruz ¹⁶.

Daha fazla ihracat yapılan ve daha az dış ticaret açığı veren bir ithalat - ihracat dengesine geçebilmenin, geçildikten sonra da

[16] Nitekim krom ihracı için ödenen primin 506 kuruşa çıkarılması ihtimali çok kuvvetlidir. Bunu diğerlerinin takip edip etmemesi baskı guruplarının etkinliğine bağlıdır.

bunu devam ettirebilmenin çaresi, toplu para hacmini, toplu talebi ve o vasıta ile fiyat seviyesini kontrol etmektir. Dış ödeme açığını kapatabilmek için, dévaluation'dan hemen sonra kredi hacmini sabit tutmak ve piyasadaki *liquidité* hacmini daraltmağa çalışmak gerekir. Dévaluation bugüne kadar ihracat hacminde hissedilir bir artırma yapmamıştır.

3 — 1959 bütçesi ve istikrar politikası :

Acaba 1959 bütçesi, dévaluation'dan sonra takip edilen istikrar politikası ile âhenktar mıdır? Kısaca bu mevzua temas edelim. Önce devlet harcamalarının, sonra da devlet gelirlerinin Ağustos kararlarından ne şekilde etkileneceğini inceliyelim.

a) Ağustos dévaluation'ının devlet harcamaları üzerindeki tesirleri :

Yabancı memleketler üzerinde Devlet sektörünün, geçmiş senelerdeki kadar bir iştirak gücüne sahip olabilmesi için, 2,2 kere daha fazla türk parası harcanması gerekmektedir. Diğer taraftan bu sektörün, döviz gerektiren harcamalarındaki normal yükseliş seyri de hesaba katılmak icap eder. Bu masraf yükselişinin sebep ve şumulü bu kadar açık olarak ortada iken bunun rakamla ifadesi bizim için imkânsızdır. Çünkü elimizde Devlet kesiminin döviz harcamalarının bir tablosu yoktur. Teferruatı belirten bir bilgidен vazgeçilsin (yani her hizmet için, Sağlık, Nafia, Millî Eğitim, Millî Müdafaa, Dış İşleri vs. için tasrih edilmiş bilgidен vazgeçilsin) bu harcamaların toplu miktarı ve yükseliş seyri hakkında elimizde rakamlar olsaydı, bu yükseliş seyrinin gelecekte de devam edeceği, hiç değilse önemli bir azalma olmayacağı faraziyesi altında, 1959 malî yılında, sırf dévaluation'un vasıtasız tesiri yüzünden âmme masraflarında husule gelecek artma, bir rakam olarak ifade olunabilirdi. Şüphesiz, Devlet sektörü için yapılan döviz tahsislerinin miktarı ve neveleri hakkında rakamlar ilgili dairelerde mevcuttur, fakat bizim elimizdeki yayınlanmış kaynaklarda bu çeşit bir bilgi derlemesi yoktur.

Dévaluation kararları, iç borçlar üzerinde herhangi bir tesir yapmamış olmakla beraber, dış borçları % 220 oranında artırmıştır. Bu artış genel bütçenin, katma ve diğer bütçelerin konsolide ve dalgalı borçları üzerinde vukubulmuştur. Artışın önemi aşağıdaki tabloda görülmektedir :

TABLO III.
DEVLET BORÇLARI

	1958 Temmuz	1958 Ağustos
A. Genel Bütçe :		
Dalgah dış borçlar	85.085	273.464
Konsolide dış borçlar	715.842	2.186.967
B. Katma ve diğer bütçeler :		
Dalgah	181.845	610.752
Konsolide	235.516	751.521

(Kaynak: Aylık İstatistik Bülteni, No. 56, Ekim 1958)

Ağustos kararları ve onu takip eden tedbirler (bu cümleden bazı maddelere yapılan zamlar), yükselmiş bir fiat seviyesinde istikrarı hedef tuttuğuna göre, bundan âmme masrafları da, artış şeklinde, müteessir olacaktır. Devlet, yeni dış ticaret rejiminin tesirile, fiatları doğrudan değil de dolayısıyla artan, mal ve hizmetlerin alıcısı olduğu nisbette bu fiat artışlarından müteessir olacaktır. Bu çeşit fiat yükselmesinin gerçekleşme sahası geniştir. Bu arada maliyetlerine her türlü döviz harcamaları giren müstahsillerin malları, keza ihraç primlerinin artması yüzünden fiatı yükselen ihraç malları ve bütün bunların tesirile hizmet erbabı ve işçilerin ücretlerinde vukua gelen artışlar zikredilebilir. Bütün bu fiat yükselmeleri, para ayarlamasının dolayısıyla husule getirdiği neticelerdir ve kamu harcamalarını da dolayısıyla müteessir eder.

Kamu harcamalarındaki bu artışın, toptan fiat indeksindeki artışla rabıtalı olacağı muhakkak ise de, onunla aynı oranda olmayacağı da muhakkaktır. Memur maaşlarının, iki üç senedir devam eden hayat pahalılaşmasının şimdiye kadar birikmiş tesirlerine bu sene, fakat ancak kısmen, uydurulmasına karar verilmiş olması dolayısıyla kamu harcamalarında husule gelecek yükselmenin, genel fiat dizisindeki —Ağustos tedbirlerinden sonraki— artıştan daha fazla olduğunda şüphe yoktur.

Son senelerde, kamu masrafları aşağıda görüldüğü gibi gelişmiştir :

TABLO IV.

(Milyon TL.)

<i>Carî masraflar</i>	<i>Yatırımlar</i>	<i>Toplam</i>
1957	2.733	1.273
1958	2.980	1.495
1959 (Tasarı)	4.081	1.917
		5.998

1959 yılında, kamu masrafları genel toplamında artış oranı % 34 dür. Halbuki 1958 de 1957 ye nazaran genel dengede artış oranı % 11 den ibaretti. 1957 senesinden bu yana gerçekleşen fiat yükselmeleri gözönünde tutulursa, bütçedeki masrafların bu genel yükselişinin önemli bir kısmı, yükselen konjonktür karşısında sadece izafi kalmaktadır. 1958 senesindeki artışların da, tamamına yakın bir kısmının, memur maaşlarına yapılan zamma ayrıldığı düşünülürse, Devlet kesiminin satınalma gücünde gerçek anlamda bir artış olmayacak, hatât belki de bir azalma olacaktır.

Nihayet işaret edelim ki, yatırımların genel harcamalara oranı 1958 de % 33.2 iken 1959 da % 32.18 e düşmüştür. Yatırımlara ayrılan meblâğlar, geçen seneye göre % 28.2 arasında artmış olmakla beraber, bilhassa döviz ödemeleri gerektiren yatırım masraflarının önemi gözönünde tutulursa, burada da artışın büyük bir kısmının, belki de tamamının gerçek olmayıp izafî olduğuna hükmedilebilir.

Bütçe masraflarında bu yıl teklif edilen artış (% 34) ortaya çok önemli bir finansman meselesi çıkarmaktadır. Bunun piyasada yeni bir fiat yükselmesi yaratıp yaratmaması bir taraftan malî yıl içinde dış ticaret dengesinin durumuna, diğer taraftan Ağustostan bu yana uygulanan istikrar politikasının yürütülme şekline bağlıdır. Eğer kamu harcamalarında (merkezî ve mahallî) bütün bu bahsettiğimiz yükselmeler ve iktisadî devlet teşekküllerinin harcamaları, sağlam finansman kaynaklarından —emisyon ve genişletilmiş krediye başvurulmaksızın—, karşılanırsa, istikrarın devam edeceği tahmin olunabilir. Keza hatırlatalım ki, bugün hâlâ devam eden fiat yükselmeleri, Ağustostan itibaren gerçekleştirilmesine çalışılan istikrar politikasının icapları olarak ve iktisadî birimlerin para ayarlamasından sonraki duruma intibaka çalışmalarının neticesidir.

Dedik ki yüksek seviyede istikrar, eğer devletin ve iktisadî devlet teşekküllerinin harcamaları sağlam kaynaklardan finanse edilirse, gerçekleşebilir. Şimdi devlet varidatının Ağustos kararlarından ve onu takip eden politikadan nasıl müteessir olacağını görelim.

b) *Paramızın değerine ait kararların 1959 malî yılı gelirleri üzerindeki etkileri :*

Bilindiği gibi, para ayarlamasının ilk tesir sahası ithal olunan malların fiyatlarıdır. Dış piyasadan satın alınan malların dolar kıymeti aynı kalsa bile (yani hacim itibarile ithalât aynı kalsa bile), ithalâtın Türk parası olarak değeri, dévaluation'dan sonra % 220 oranında yüksek olacaktır.

Gümrük sistemimiz *ad valorem* esasına dayandığına göre, hacim itibarile geçen yılların aynı olan bir ithalât, 2,2 misli fazla gümrük hasılatı sağlayacaktır. Keza, esas itibarile değer esasına göre tesbit edilmiş olan, ithalden alınan istihsal vergisinde de böyle kendiliğinden bir artış vukubulacaktır. Bütün bu zikrettiklerimiz, sırf dévaluation sebeble, gümrük ve ithalde alınan istihsal vergileri hasılatında kaydedilecek artışlardır.

Diğer taraftan biliyoruz ki bu sene sağlanan dış yardımlar yüzünden ithalât imkânlarımız hacim itibarile, 1957 ve 1958 yıllarına kıyasla önemli miktarda artmıştır. Bu artışın ne kadar olduğunu şimdiden kesin olarak söylemek imkânsızdır. Sağlanan yardım, esas itibarile, 359 milyon dolar olmakla beraber, bundan 1959-1960 malî yılı içinde istifade edilebilecek kısmının ne kadar olacağı şimdiden kesinlikle tesbit edilemez. Keza her sene yapılmakta olan mutad yardımı ve 44 milyon dolarlık Marshall plânı borç tecili, yatırımdan düşülürse, sağlanan munzam ithal imkânı 200 milyon dolar civarında tahmin edilebilir. Bu ithal imkânının acaba ne kadar bir kısmı 1959 - 60 malî yılında gerçekleşecektir?

Nihayet tekrar hatırlatalım ki, 1957 ve 1958 de Devlete önemli meblâğlar sağlamış olan *hazine hissesi*'nin (ki nisbeti ithal malının nev'ine göre % 5 - 10 dan % 40 a kadar değişmektedir), akaryakıt hariç, kaldırılması da varidatın azalması yönünde bir tesir icra edecektir (1959 Bütçe tasarısında ,akaryakıttan alınacak hazine hissesinin 100 milyon lira varidat getireceği tahmin edilmiştir). Dévaluation yüzünden, gümrük gelirlerinde vukubulacak yük-

selme, bu sebeple tam % 220 olmayacak, belki sadece % 120 - 130 civarında karar bulacaktır. Hükümet bu iki etken yüzünden; yani dévaluation'un ithal edilen malların Türk parası ile kıymetini artırması ve sağlanan yardımların ithalâtı hacim itibarile artırması sebebiyle, 1959 malî yılında, gümrük vergileri hasılatının 700 milyona, ithalde alınan istihsal vergisi hasılatının 780 milyon liraya ulaşacağını tahmin ediyor.

Eğer genel ithalât hacmine 200 milyon dolar tutarında bir imkân ilâve olunursa, gümrük ve ithalde alınan istihlâk vergisi için yapılan 1.700 milyonluk varidat tahmini gerçekleşebilir. Ancak bu tahmini şu iki ihtimal aksatmaktadır: 1. Bahis konusu ilâve ithal imkânının, 1959 senesi içinde tamamının değil de belki sadece bir kısmının gerçekleşebileceği, 2. ithalât rakamlarımızda, ihracatın daralması yüzünden birkaç yıldır devam eden umumî bir azalma temayülünün —yeni primlere rağmen— seyrini muhafaza etmesi.

Ağustos kararlarının istikrarı sağlaması, aşırı talebi kısması, enflasyonu durdurması (bu husus henüz tamamen gerçekleşmemiştir) dolayısıyla muamelât hacmindeki azalışın vergi varidatı üzerindeki tesirlerini de şu şekilde özetliyebiliriz :

Bu tesirlerin birincisi vergi varidatını artırıcı, ikincisi ise azaltıcı istikamette rol oynarlar. Bu tesirlerin vüs'ati ise vergi sisteminizin konjonktür hassasiyeti ile doğru orantılıdır.

Kısaca ifade etmek lâzım gelirse, vasıtalı vergiler, konjonktür hassasiyetleri yüksek ve gecikmesiz olduğundan, fiat yükselmesinden müsbet bir şekilde, muamelât azalmasından ise menfî bir şekilde müteessir olacaktır. 1959 bütçe lâyihasında vasıtalı vergiler hasılatı için yapılan tahminler, geçen yıllarda müşahade edilmiş artış seyrinin bazan artırma yapılarak, 1959 a teşmil edilmesile bulunmaktadır. İstikrar politikası yüzünden, muamelât hacminde azalma, yahut duraklama olması ve en az kötümser ihtimalle geçen yıllardaki artış hızının yavaşlaması kuvvetle muhtemeldir.

Bu yüzden ise vasıtalı vergilerin varidat tahminlerinin tahakkuku ihtimali azalmaktadır.

İthalât imkânlarının, muamelât hacmini artırıcı tesir yapacağı muhakkak ise de, bu tesir bahsettiğimiz zıd tesiri gidermek kudretinden çok uzaktır. Bu itibarla dahilde alınan istihsal vergisi (1959 bütçesinin tahmini 580 milyon), banka ve sigorta muamele-

leri vergisi (tahmini 215 milyon) hasılatının tahminlerine uygun bir şekilde gerçekleşmesi ihtimali kuvvetli değildir.

Gelir ve kurumlar vergisine gelince, bunların beyannameye dâyananları bir yıl gecikme ile ödendiğine göre, 1959 tahsilâtı 1958 de elde edilen gelirler üzerinden ödenecektir. Bu gelirler ise, 1958 yılı sonunda gözüken iş âlemindeki durgunluktan bir dereceye kadar etkilenecektir. Kaldı ki 1959 da istikrar programı yüzünden devam edecek olan işlerdeki durgunluk, vergiyi bir sene gecikme ile beyan eden tüccarı, çok daha az gelir beyanına sevkedecek yani matrah gizlemeleri artacaktır. Bu yıl memur maaşlarının artırılması, ve ona paralel ücret artırımları gelir vergisi hasılatını artırıcı bir etkidir. Fakat 1958 de 1959 bütçe tasarısı, gelir vergisi hasılatının 1.150 (yahut 1.200) milyondan 1.500 milyona ulaşacağını tahmin etmektedir ki, gelir vergisi tahsilâtının geçen yıllardaki inkişafına nisbet edildiği zaman bile, bu tahmin bize hayli geniş görünmektedir.

Nihayet, dengenin bozulmamasını gerektirecek etkenler arasında, bir çok devlet faaliyetlerinin, arzettiği mal ve hizmetlere zam yapmış olması zikredilebilir. Keza, bir çok iktisadî devlet teşekküllerinin ürünlerine zam yapmış olmaları da, bunların açıklarını talebi şişirici kaynaklardan (kredi, merkez bankası avansları) kapıyarak iktisadî dengeyi bozmaları ihtimalini azaltmıştır. Maaşları bu teşekküllerin kullandıkları işçi ücretlerine zam yapmak mecburiyetinde kalabilecekleri ve girişmiş bulundukları takatlarını aşan yatırım programları da unutulmamalıdır.

Gelecek senelerde ise, bir ihracatı teşvik siyaseti ancak iç talebi kısan (bütçe fazlası, kredi tahdidi, v.s.) bir iktisadî politika ile mümkün olur.

IV — Sonuç:

Görülüyor ki bir dévaluation'un ihracatı teşvik fonksiyonu umumiyetle sanıldığından çok daha zayıftır. Dévaluation neticesinde iç ve dış mal ve hizmetlerin fiatları arasında fark yaratılması, böylece ihracatın artırılarak ithalâtın tahdit edilmesi ve dış ödeme dengesinin düzeltilmesi sanıldığı kadar kolay işleyen bir mekanizma değildir. Bu hususta yapılan araştırmalar bir çok memleketlerin, dévaluation'la dış ticaret açıklarını düzeltemeyeceklerini orta-

ya koymuştur. Para değerini düşürmenin fiat farkı yaratıp ihracat akımlarını artırmak ve ithalât akımlarını ise kırmak yoluyla dış ödeme dengesini düzeltmek hususunda elverişsizliği, elâstikiyetler hakkında kötümser bir kanaatin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kanaatimizce az gelişmiş ve dünya ticaretinde mühim bir yer işgal etmiyen ekonomiler için bu kanaati paylaşmağa imkân yoktur. Buna karşılık, bu memleketlerde dévaluation neticesinde ihracatın artıp ithalâtın azalması, iç piyasada toplu talep ve arz arasında bir dengesizlik vücutte getirebilir. Bu suretle husule gelecek açık, çarpan tesirile yayılır. Az gelişmiş ve daha çok ziraate dayanan bir ekonominin istihsal elâstikliği pek mahdut olduğundan, millî gelirdeki artışlar da tamamen nominal olur. Bu suretle fiatların umumî artışı da, dévaluation'un yarattığı yeni ithal ve ihraç akımlarını durdurur ve dış ticaret açığını dévaluation'dan evvelki, bazan daha da kötü, bir duruma sokar.

Tamamen tahminlere dayanmakla beraber, öyle sanıyoruz ki, 1959 bütçesi de expansioniste bir karakterdedir ve istikrar politikası mantığına tam mânasile uymamaktadır.

Eğer bir ihracat fazlası sağlamak isteniyorsa, para hacmini kredi politikası ile azaltmak yerine veya onun başarıya ulaşamadığı ölçüde, bütçe harcamalarında kısma politikası bir araç olarak kullanılabilir. Dış ticaret açığının kapanması, hattâ eflâtunî bir ihtimal olmakla beraber, birikmiş borçların ödenmesi için dış ticaret fazlası sağlanması, ancak ihracattaki artışın çarpan tesirini giderici bir bütçe politikası uygulanmakla mümkün olur.

Türkiye'nin bünyevî dış ticaret açığı, bazı seneler genel ihracat tutarının % 58 ini teşkil etmiştir (1955). Türkiye bu kadar yüksek dış ticaret açıkları yapmakla, uzun yıllar imkânlarının üstünde yaşamıştır. Ürettiğinden daha fazlasını, istihlâk ve yatırım şeklinde sarfetmiştir. Böyle bir dış ticaret açığının kapatılması, ancak ihraç edilebilir mallar üzerindeki yerli talebin çok önemli oranlarda azaltılması ile mümkün olacaktır. Yani gerek fertlerin, gerek hükûmetin, harcamalarda önemli kısmalar yapmaları zorunludur. Kambyo Karşılık Fonunun piyasadan para emme fonksiyonu sona erdiği zaman, bütçe ve kredi politikası bu gayeye hizmet edecek şekilde yürütülmelidir. Ancak iç piyasada azalan talebin, istihdamı azaltıcı tesiri, ihracatın artışı ile bertaraf edilmelidir. Aksi takdirde, tarım ürünlerimizin arz elâstikliği zayıf olduğun-

dan, ihracatta önemli bir artış olmaz ve sanayide de işsizlik bağlayabilir.

Devlet kesiminin masraflarındaki bu azalmanın, yani yaratılacak bütçe fazlasının *déflationniste* çarpan tesiri, gelirlerde ve istihlâkte bir azalma yapacaktır. İstihlâkin azalması, primlerle teşvik edilen ihraç için talebin, fiatlarda yeni bir yükselişe sebep olmaksızın ihracatımızı artırmasını mümkün kılacaktır. İçinde bulunduğumuz 1959 yılı istisnâî bir yardım senesi olduğuna göre, bu yardımın *déflationniste* tesiri, bu seneki bütçenin ve geçen senelerden birikmiş talebin *inflationniste* tesirini telâfi edebilir. Fakat ihracatta da önemli bir artış beklenemez.

Dévaluation'dan sonra dış ticaret açığının kapanmasını sağlayacak böyle bir ihracat fazlasının ve ithalât noksanının, fiatları derhal ve kolaylıkla yükseltmesine, fiat *flexibilité*'sinin yüksek olması diyoruz. İşte *dévaluation*'un az gelişmiş memleket dış ödeme dengesini düzeltmesine en büyük engel bu fiat *flexibilité*'sidir. Bu hususta beslenecek kötümserlik, yukarıda temas ettiğimiz, uzun tartışmalara yol açmış bulunan, elâstiklikler kötümserliğinden çok daha haklı sebeplere dayanmaktadır.

Fiat *flexibilité*'si kötümserliği, ancak *dévaluation*'la birlikte çok sıkı bir istikrar ve bütçe fazlası politikası uygulanarak giderilebilir.

Nisan 1959